

Stílusok, művek, mesterek

B. Nagy Margit tudományos munkássága jól szemlélteti művészettörténeti kutatásaink helyzetét, feladatait, és példamutató e feladatok megoldása tekintetében is. Pályája Kelemen Lajos környezetében indult, akinek szelleme saját munkáiban, de munkatársainak-tanítványainak a tevékenységében is testet öltve, mindmáig jótékonyan befolyásolja történet- és művészettörténetírásunkat. Korszakalkotó, a történeti segédtudományok, valamint a rokottudományok módszereit és eredményeit gyümölcsoztató, a levéltári forrásokban rejlő gazdag információs anyagot hasznosító tanulmányaival, adatközléseivel és utolérhetetlen népszerűsítő cikkeivel Kelemen Lajos nyitott utat az erdélyi reneszánsz, a barokk és a XIX. század művészetének kutatása előtt. Jellemző, hogy a felszabadulás utáni kutatónemzedék legjobbjaival együtt B. Nagy Margit is a nyolcvanéves Kelemen Lajost köszöntő *Emlékkönyv* lapjain jelentkezik első számottevő közleményével. Úgy vélem, nem tévedek, ha — legalábbis részben — ebből a szellemi környezetből eredeztetem érdeklődését a levéltári anyag feltárása és művészettörténeti hasznosítása iránt. Bizonyos az is, hogy a műemléki és levéltári kutatások összehangolása felé vezetett az egyetlen járható út, amelyet a felszabadulás előtti időszak nagy összefoglaló munkáinak a megjelenése után — elsősorban Balogh Jolán reneszánsz-*corpus*-ára és Bíró József munkáira gondolok — a kutatás dialektikája lehetővé tett: tovább lépés csakis újabb részletkutatások alapján volt elképzelhető. Újabb tanulmánykötete (*Stílusok, művek, mesterek*. Művészettörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1977) meggyőzően bizonyítja e célkitűzés helyességét, örvendetesen gazdagítva az erdélyi művészet történetére vonatkozó ismereteinket.

B. Nagy Margit tanulmányai — lényegében előző, *Reneszánsz és barokk Erdélyben* címmel megjelent kötetének folytatásaként — a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve a XIX. század közepéig vizsgálják az erdélyi művészet történetét. Jó évtizede jelent meg nyomtatásban a kötet legrégibb közleményének első változata (*Városrendezés Kolozsvárt a múlt század első felében*. — Korunk, 1967. 6: 853—857.), de az adatgyűjtés munkája átfogja a szerző egész eddigi, több mint két évtizedes tudományos pályáját. Az átvizsgált hatalmas levéltári anyag adataiból és a műemlékek elemzéséből kerekedtek ki a most megjelent tanulmányok, amelyek a klasszicizmusba olvadó késő barokk, a klasszicizmus és a romantika problematikáját ölelik fel, feltárva az átmeneti korszakok legfontosabb mestereinek pályafutását, értőn elemezve-azonosítva műveiket. A tanulmányok közötti belső kapcsolatot az azonos történelmi korszak mellett a kolozsvári művészeti központ folytonossága, szinte egész Erdélyre kiterjedő hatása biztosítja.

Sokarcú korszak ez, és az időbeni közelség ellenére nagyon keveset tudunk mestereiről és megrendelőiről, túl keveset ahhoz, hogy az emlékek stílusvizsgálata elégséges legyen átfogó, a fejlődés belső mechanizmusát megragadó, a külső hatásokat és azok recepcióját valós arányaiban bemutató kép kialakításához. A példák sorra kínálkoznak, szinte minden tanulmányban találkozunk velük. A szerzőt módszeressége, pontossága, mindenre kiterjedő figyelme segíti megoldásukban.

Majdnem háromnegyedszázados tévhittel számol le a paszmosi kastély monográfiájában: az 1906-os Gerecze-féle műemlékösszeírás és Bíró József munkája nyomán az épületet XVII. századi kastély barokk átalakításának vélték. A kastély építéstörténetének körvonalazásával, egykori külső és belső képeinek élményszerű leírásával bizonyítja, hogy a XVIII. századi épület régies vonásai részben megrendelőjének az erdélyi reneszánszhoz ragaszkodó ízléséből, részben pedig egy XX. századi átépítés tudatos archaizáló formáiból erednek. Az épület, amelynek díszítő részleteiben is kimutathatók késő reneszánsz motívumok, a szamosújvári barokk mesterkör alkotása.

A fűzesmikolai kegykép „csodája“ az erdélyi ellenreformáció „huszárvágásai“ közé tartozott. Hatását mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy tisztelete nemcsak a környéken — Szentbenedeken, Szamosújváron, Kolozsváron — terjedt el, hanem kimutatható a távolabbi Besztercén, Székelyhodoson vagy Erzsébetvárosban, katolikusok és örmény-katolikusok között is. Az ikon domborműves és festett változatainak a szerző által összeállított sorozata jelentős adalék XVIII. századi művészetünk, főleg szobrászatunk történetéhez. A domborművek sorozatát a ma-

gunk részéről kiegészítenénk egy darabbal, amely jelenleg a kolozsvári Szabadság tér 17. számú házban található.

A barokk és klasszicizmus közötti átmeneti korszak stílusára világít rá a szobrász Hoffmayer Simonról szóló monográfia. Stílusát ismert művei alapján körvonalazva, ismeretlen munkáinak egész sorozatát határozza meg, miközben a barokk formációjú, Nachtigall János és Schuchbauer Antal tanítványaként induló mester életművében a klasszicizmus növekvő befolyására irányítja a figyelmet. A pozsonyi Donner-iskola Hoffmayernél kimutatható hatása a közép-európai műhelyek eredményeinek erdélyi átvételét dokumentálja. Hoffmayer hatását a XIX. század közepéig nyomozva az új korszakban továbbélt barokk formák gyökereit fedezi fel.

A kötet gerincét alkotó három építésmonográfiából a Türk Antalról és Leder Józsefről szólók a késő barokk és klasszicizmus közötti átmenet kérdésköréhez kapcsolódnak, a Kagerbauer Antal pályafutását bemutató tanulmány pedig a klasszicizmus és a romantika közötti átmeneti korszak jellemzéséhez járul hozzá jelentős adalékokkal.

Rokokó és kora klasszicista formák sajátos ötvöződése jellemzi az 1779-ben Marosvásárhelyen megtelepedett Türk Antal alkotásait. B. Nagy Margit erzsébetvárosi tevékenységével, néhány kolozsvári alkotásának azonosításával gazdagította Bíró József és Entz Géza munkáiból ismert alkotásainak a sorozatát; kedvelt formáit egybeolvasztó megoldások gazdag sorozatával bizonyítja ugyanakkor a XIX. század közepéig Erdély-szerte nyomom követhető hatását.

Kolozsvári, szamosújvári, bonchidai és bethleni munkáiból ismerjük meg a Csehországból bevándorolt Leder Józsefet. Ő is átmeneti stílusú épületeket emel, de a klasszicizmus befogadásában sokkal messzebb jutott, mint Türk Antal. Korai stílusára jellemző a szerző által valószínűsített vicepallérkodása a kolozsvári Bánffy-palota építésén. A századforduló utáni stílusát jól tükrözik legjelentősebb kolozsvári alkotásai, a két kollégium épülete, a Kismester utcai görög katolikus templom, valamint az egykori Fehér Ló vendégház (a Néprajzi Múzeum épülete).

Kagerbauer Antal pályája a reformkorban indult, klasszicista épületei főleg 1839-es itáliai útjának a tanulságait hasznosítják. A kolozsvári városháza épülete befejezetlenségében is színvonalas példája az olasz reneszánsz palazzo-típus klasszicista átfogalmazásának. Klasszicista szellemben készült alkotásaival szinte párhuzamosan mutatható ki életművében, előbb síremlékeken, utóbb kastélyokon is a romantikus irányzat hatása. „Jellemző — állapítja meg a szerző —, hogy az 1860-as évekig romantikus stílusú polgárház nem épült Kolozsváron, de romantikus polgári síremlék igen. [...] Az elmaradt társadalmi viszonyokban, a polgárság fejletlen voltában kereshetjük okát, hogy a romantika polgári igényekre szabott építéstílusá nálunk részben az arisztokrácia pártoló hozzáállása révén honosodik meg.“ A közízlés konzervatív beállítottságát, vonzódását a klasszicizmushoz az is bizonyítja, hogy Miko Imre marosújvári kastélyának neogótikus átépítésével párhuzamosan Kagerbauer a klasszicizmus formanyelvéhez nyúl vissza a kolozsvári színház és a múzeum épületének átalaktásakor.

A klasszicizmus és a romantika építőmesterei Kolozsváron című tanulmány monografikus igényű feldolgozás vázlatának is tekinthető. A belső fejlődés eredményeként születő klasszicizmus utját megkönnyítette a barokkot is túlélő késő reneszánsz hagyomány, a római emlékeket újra felhasználó régiségtszélet, a mesterek társadalmi státusának és képzettségének javulása. A jórészt levéltári forrásokra épülő tanulmány meggyőzően bizonyítja, hogy az újabb korok művészeti életének a megrajzolása sem lehetséges az írott forrásokban rejlő információs anyag kiaknázása nélkül. Szerencsésen színezi, egészíti ki az előbbi tanulmányban vázolt képet a *Mesterek és művészek a mindennapok útvesztőjében* című dolgozat. Életpályák bemutatásával dokumentálja azt a fejlődést, amely a múlt századból Erdélyben a mindenre — még pénzhamisításra is — kapható mesterembertől a társadalom megbecsülésének örvendő, szellemi munkáját külön megfizettető művészig vezet.

Napjaink urbánus átalakulásainak nem jelentéktelen előzményét képviselik a múlt századi városrendezési kísérletek. A korabeli adatok ismertetésekor a szerző több ízben utal arra, hogy Kolozsvár, lényegében középkori, utcahálózatát és épületeit a XIX. századi homlokzatok kovácsolták egységes egészé. Nem tekinthet el ettől a történelmi városmag modern rendezése sem, egyrészt, mert a romantikus vagy eklektikus épületek éppúgy részei a városképnek, mint a legrégebbiek — egyik is, másik is saját korának kifejezéseként —, együttesen alkotják városunk történetének megőrzésre méltó építészeti keretét, másrészt pedig a XIX. századi

homlokzatok az esetek többségében középkoriakat rejtenek, amelyek feltárása új elemekkel gazdagíthatja a városképet. Kolozsvár és Máramarossziget Szépitési Bizottmányainak iratai a XIX. századi városkép rekonstruálásában segíthetik a kutatót, és támpontul szolgálhatnak a mai városrendezési tervek kialakításában is.

Két tanulmánykötet és számtalan tudományos dolgozat szerzője, egy példamutató művészettörténeti forráskiadvány és Kelemen Lajos tanulmányainak a sajtó alá rendezője B. Nagy Margit. Úgy gondolom, hogy ennek a mérlegnek az alapján sikerrel kísérrelhetjük meg kutatói módszerének körvonalazását. Előbb ismerttetem kötetének *Bevezetőjében* írja, hogy módszere lényegében nem változott előbbi kötetéhez viszonyítva, az „a meglévő emlékműanyag és a levéltári források együttes elemzésén alapul”. A szerző által kutatásai során átfogott korszakot emlékműanyaga és forrásai tekintetében is két részre osztja a Habsburg-uralom erdélyi megszállásának idejére, a fejedelemség korának emlékei formájukban, de tulajdonosaik életviteléből eredően, funkcióikban is különböztek a XVIII—XIX. század hasonló építményeitől. Ugyanakkor a fejedelemség korának az építészettét a világiasság jellemzi, míg a következő korszakban, az ellenreformáció támogatására, illetve ellensúlyozására megnő az egyházi építkezések aránya, a városiasodás, az intézmények kialakulása pedig a világi középületek számának a megnövekedéséhez vezet. A levéltári források mennyiségi és minőségi változásának oka a fejedelemségkorinál jóval fejlettebb, centralizált Habsburg-államgépezet bürokráciájának hazai meghonosodása. Eredményeképpen jön létre a körültekintően és alaposan megszervezett közigazgatási írásbeliség a városokban és az új kormányzat központi intézményeiben is. Míg az előző korszak legfontosabb művészettörténeti forrásai jogbiztosító iratok és ingatlanösszeírások, most szép számban találunk magánlevéltárakban is, megőrzött számadásokat, gazdag leveleskönyveket, építészeti becsléseket, építési engedélyeket. A városok ugyanakkor egyre átfogóbb, egyre több adatot tartalmazó polgári nyilvántartásokat készítenek. Egyik korszak adatanyaga sem olyan kis méretű, hogy egyetlen kutató kimeríthetné, de a korszerű művészettörténetírással szemben támasztható követelmények is csak a lehető teljességet hangsúlyozzák, a megállapítások, következtetések egzaktabbá tétele érdekében, a szubjektív benyomások, a fennmaradt emlékműanyagok csak töredékeire alapozó, számtalan buktatót rejtő, elavult kutatói módszerek ellensúlyozására.

Az első korszakra jellemző adatanyagot feldolgozó tanulmányok közül a *Reneszánsz és barokk Erdélyben* kötetben megjelent, *Udvarházak és stílusok* címűt említeném. A szerző mintegy háromszáz udvarházleírást felhasználva, a megmaradt emlékek segítségével értelmezve dolgozta ki tipológiai modelljét, számba véve azokat a morfológiai változatokat, amelyek az olasz reneszánsz és a népi építészeti hagyományainak az egymásratalálásából születtek. E hatalmas anyagra támaszkodva értékelhette azután a reneszánsz hatások érvényesülését az otthonok kialakításában, a reneszánsz pártázatok erdélyi elterjedésében és a népi építészetben.

A „nyersanyag” irodalmi értéket is képviselő darabjainak mintaszzerű közlésével megérdemelt közönségsikert aratott a *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták* című kötet, amely alapos bevezető tanulmányával, gazdag jegyzetanyagával éppúgy szól a helytörténet érdekklődő olvasóhoz, mint a korszak művészetének, művelődéstörténetének búvárához.

Másféle — a következő korszakra jellemző — anyagot használ fel a *Művészek és mesterek Kolozsvárt. 1700—1850.* címet viselő, a fentebb ismertetett kötet terjedelmének a harmadrészét kitevő adattár. Az előző kötetben közzétett, mintegy négyszáz mesterre vonatkozó gyűjteményt folytatva és kiegészítve, ez a névsor — úgy becsülöm — ezernél több nevet és életpályát, könyvészeti adatokat és, amennyiben a források lehetővé tették, a mesterek alkotásainak a jegyzékét is közli. Az adattár nyilvánvaló társadalomtörténeti forrásértéke mellett, kimerítve egy sor levéltári forrástípust (adótabellák, idegenösszeírások, polgárkönyvek, anyakönyvek, törvénykezési jegyzőkönyvek stb.) az adott időhatárokon belül olyan munkaszekció lép elő, amelynek segítségével nemcsak a kolozsvári művészet története rajzolható meg, hanem a város művészeti hatósugarába eső országrésznyi területé is. A benne rejlő lehetőségeket jól tükrözik a szerző tanulmányai, de korántsem kimerített anyaga az elkövetkező kutatásoknak is nélkülözhetetlen kiindulópontja lesz.

B. Nagy Margit kutatói módszerének és e módszer hatékonyságának szép példáját szolgáltatja a bethlenszentmiklósi kastély irodalma. Késő reneszánsz építészettünk legfontosabb alkotásainak egyikével seregnyi kutató foglalkozott. Elemzték loggiájának velencei eredetét, alaprajzának erdélyi gyökereit, kimutattak stí-

lusában francia hatásokat, felismerték kora barokk stílusjegyeit, hangsúlyozták az építtető-építész Bethlen Miklós szintetizáló képességét, amellyel a hazai hagyományokat és nyugat-európai útjának tapasztalatait össze tudta egyeztetni. Mindezt Bethlen *Emlékiratai* és a kastély hosszabb-rövidebb ideig tartó tanulmányozása alapján.

B. Nagy Margit első jelentős tanulmányában (*Adatok a bethlenszentmiklósi kastély építéstörténetéhez*. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bukarest—Kolozsvár, 1957) a kastély építéstörténetét az épület és egy XVIII. századi leírás összevetése alapján kísérelte meg tisztázni. Az eredmény az épület XVIII. századi állapotának a rekonstrukciója lett; egyes részeit az emlékiratok, valamint a leltárban említett évszámok feliratok alapján datálta. Utóbb erre a tanulmányra épült első kötetében megjelent dolgozata, amely a kastély „kora barokk” részleteit egy XVIII. századi számadás alapján évszázadnyi idővel fiatalította meg Bethlen Miklós építkezéseihez képest. Így vesztette alapját az az egyébként igen tetszetős feltevés, amely Bethlen Miklós alkotását a hazai barokk kialakulásának előzményévé tette.

Az elmondottakhoz egyetlen megjegyzés kívánkozik: B. Nagy Margittól munkái alapján joggal várhatjuk, hogy eddigi kutatásainak eredményeit, főlényes anyag- és helyismeretét, kiforrott kutatói módszerét a XVII—XIX. századi erdélyi művészet történetének összefoglalásában gyümölcsoztesse. Kutatómunkája így szolgálhatja a legmagasabb szinten nemzetiségi önismeretünk gyarapítását, és így járulhat hozzá a leghatékonyabban a romániai művészettörténet tervezett nagyszabású szintézisének az előkészítéséhez is.

FODOR GÉZA

A JÁTSZÓ ARKHIMÉDÉSZ

Körökre bontom az időt
és berajzolom a homokba
térből tükörből kiléptem
csak árnyékom hull a romokba

A súly mely felfelé emel
fedezetével örök érvény
hitetlen hittel énekel
bennem az eleven törvény

Merről egyszer elfordultam
hiányom átfáj kőbe szélbe
s elragad minden mozdulatban
a fény örökös áttünése

Arcomat fölmetszi lándzsa
s míg lobban a barbár fegyveren
örvénylő végletekbe ránt a
mély — hirtelen és hihetetlen